

Χώρος

ΚΕΙΜΕΝΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΑΣ, ΧΩΡΟΤΑΞΙΑΣ ΚΑΙ ΑΝΑΠΤΥΞΗΣ

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πληθυσμός και Χώρος

Επιμέλεια

Βύρων Κοτζαμάνης & Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE **32**

ΕΤΟΣ
YEAR **2021**

ΤΜ
ΧΠ
ΠΑ

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής
Ανάπτυξης

Ειδικό τεύχος – Αφιέρωμα

Πληθυσμός και Χώρος

Επιμέλεια

Βύρων Κοτζαμάνης & Μαρί-Νοέλ Ντυκέν

Επιστημονικό Περιοδικό

αιχώρος

Διεύθυνση:

Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας

Τμήμα Μηχανικών Χωροταξίας, Πολεοδομίας και Περιφερειακής Ανάπτυξης

Περιοδικό ΑΕΙΧΩΡΟΣ

Πεδίον Άρεως, 383 34 ΒΟΛΟΣ <http://www.aeihoros.gr> e-mail: aeihoros@uth.gr

Επιμέλεια έκδοσης: Εύη Κολοβού

Layout: Παναγιώτης Μανέτος

Σχεδιασμός εξωφύλλου: Γιώργος Παρασκευάς-Παναγιώτης Μανέτος

Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	4
Εισαγωγή	
Βασίλης Παππάς, Δημήτρης Σαρδελιάνος, Δημήτρης Κοτζίνος	6
Γεωγραφία των Κόμβων και Πληθυσμός: ένα εναλλακτικό χωρικό μοντέλο εκτίμησης της πληθυσμιακής κατανομής	
Ευγενία Αναστασίου, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	29
Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000	
Ιφιγένεια Κόκκαλη	59
Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις	
Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη, Δημήτρης Καρκάνης	83
Η καθημερινή κινητικότητα των απασχολούμενων στην Ελλάδα και οι χωρικές διαφοροποιήσεις της έντασης του φαινομένου	
Αλεξάνδρα Τραγάκη	113
Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής	
Κώστας Ρόντος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Νικόλαος Πανάγος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή	133
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Λέσβο: διερεύνηση της πρόσληψης του φαινομένου από τον τοπικό πληθυσμό	
Κωνσταντίνος Ν. Ζαφείρης	156
Η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα	
Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη	186
Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση	

Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής

Αλεξάνδρα Τραγάκη

Αναπληρώτρια Καθηγήτρια, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο

Περίληψη

Η επιχειρηματική δραστηριότητα των μεταναστών συμβάλλει σημαντικά στην οικονομική αλλά και κοινωνική τους ενσωμάτωση. Σύμφωνα με μια προσέγγιση μετανάστες και επιχειρηματίες μοιράζονται κάποια κοινά χαρακτηριστικά, όπως χαμηλή αποστροφή κινδύνου, υψηλές φιλοδοξίες και ισχυρά εσωτερικά κίνητρα. Είναι ωστόσο προφανές ότι δεν μπορούν όλοι οι μετανάστες να θεωρηθούν εν-δυνάμει επιχειρηματίες. Σε σχέση με την επιχειρηματικότητα των αλλοδαπών στη διεθνή βιβλιογραφία γίνεται σαφής διάκριση ανάμεσα στην «ευκαιρία για επιχειρηματικότητα» και την «επιχειρηματικότητα από ανάγκη». Σκοπός της μελέτης είναι αρχικά να διερευνηθούν οι οικονομικές δραστηριότητες των μεταναστών στην Ελλάδα, δίνοντας ιδιαίτερη έμφαση στις επιχειρηματικές τους δραστηριότητες στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και στη συνέχεια να εντολιστούν ευκαιρίες και εμπόδια στην οικονομική τους ενσωμάτωση. Η ανάλυση βασίζεται στα στοιχεία της Απογραφής Πληθυσμού του 2011, καθώς και σε στοιχεία του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Αθηνών. Τα ευρήματα δείχνουν ότι η επιχειρηματικότητα των μεταναστών είναι εξαιρετικά περιορισμένη. Η διαπίστωση αυτή αφορά σε όλες σχεδόν τις εθνικότητες. Η όποια επιχειρηματικότητά τους περιορίζεται κυρίως σε δραστηριότητες που σχετίζονται με τα "κατώτερα επίπεδα της οικονομίας". Δραστηριοποίηση σε επιχειρήσεις καινοτομίας, τεχνολογιών αιχμής και εξειδικευμένων γνώσεων είναι σπάνιες. Πρόκειται επί της ουσίας για επιχειρηματικότητα λόγω ανάγκης, πίσω από την οποία κρύβονται οι θεσμικές δυσκαμψίες που επικρατούν στην αγορά εργασίας καθώς και η έλλειψη υποστηρικτικών δράσεων εκ μέρους της πολιτείας.

Λέξεις κλειδιά

επιχειρηματικότητα μεταναστών, μετανάστευση, απασχόληση, Ελλάδα

Migrant Entrepreneurship in Athens Greater Area

Abstract

Ethnic entrepreneurship serves as a means to economic integration. Entrepreneurial ventures often reward a wide range of personal attributes, including openness to risk-taking, innovative and creative spirit, ambition and motivation. Either by nature or necessity, those very characteristics are often met among non-natives. The aim of this study is (i) to explore the economic activity of immigrants in Greece, with a special focus on the entrepreneurial activities of those settled in the wider Athens area and(ii) to identify opportunities and obstacles to economic integration. Analysis relies on two different and complementary to each other datasets. Information about the volume and composition of foreign population living in Greece, as well as data about its economic activity, sector and employment status were extracted from 2011 Population Census. Moreover, data about migrant entrepreneurship, such as the type of business, its location and year of establishment were provided by the Athens Chamber of Tradesmen, after special request. To our knowledge, this dataset had never been explored before despite being very rich in detailed information about businesses run by immigrants in the greater Athens area.

Keywords

migrants, entrepreneurship, migration, employment, Greece

1. Εισαγωγή

Οι πρώτες μαζικές μεταναστευτικές ροές έφθασαν στην Ελλάδα περί τα μέσα της δεκαετίας του 1980 οπότε και η χώρα μετατράπηκε από χώρα προέλευσης σε χώρα εισροής μεταναστών. Έκτοτε, ο συνεχώς αυξανόμενος αριθμός αλλοδαπών που ζουν στην Ελλάδα διαμορφώνει ένα νέο κοινωνικό και οικονομικό πλαίσιο που δημιουργεί διαρκώς, νέες προκλήσεις στις περιοχές υποδοχής. Είναι ευρέως αποδεκτό ότι η χώρα ήταν ανεπαρκώς προετοιμασμένη να αντιμετωπίσει ένα τόσο μεγάλης κλίμακας φαινόμενο το οποίο επηρεάζει έντονα την καθημερινή ζωή και αλληλεπιδρά με όλους τους σημαντικούς τομείς της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής δραστηριότητας.

Καθώς η παραμονή μεταναστών στη χώρα απέκτησε σταδιακά χαρακτηριστικά μόνιμης εγκατάστασης, οι πρώτες εκτιμήσεις για την ανεπαρκή κοινωνική και οικονομική

ένταξη τους προκάλεσαν έντονες πολιτικές συζητήσεις και αντιδράσεις (Lyberaki 2008; Lazaridi and Koumandraki 2007). Οι ανησυχίες σχετικά με τις επιπτώσεις της μετανάστευσης στη λειτουργία της αγοράς εργασίας, τις οικονομικές προοπτικές, το βάρος στην οικονομία, τη σύνθεση και τη δυναμική του πληθυσμού, την κοινωνική συνοχή καθώς και την ικανότητα των μεταναστών να αναμειχθούν με επιτυχία στον κοινωνικό ιστό της Ελλάδας, είναι πολύ έντονες (Szarts and Karakatsanis 2013; Tzogopoulos 2013; Figgou et al. 2011).

Οι εξελίξεις αυτές έχουν αναζωογονήσει το ερευνητικό ενδιαφέρον για τις οικονομικές επιπτώσεις της πολυπολιτισμικότητας. Η πολυπολιτισμικότητα από μόνη της δεν αποτελεί πρόβλημα. Ούτε όμως και πλεονέκτημα, όταν τα εμπόδια στις κοινωνικές αλληλεπιδράσεις δεν επιτρέπουν τη γεφύρωση και διασταύρωση διαφορετικών ιδεών, αντιλήψεων και γνώσεων. Η ποικιλομορφία είναι δυνατόν να είναι κοινωνικά επωφελής μόνο όταν εξαλειφθούν οι διακρίσεις και προωθηθεί η ενσωμάτωση σε όλα τα επίπεδα.

Όμως στην περίπτωση της Ελλάδας, αντί να ενισχυθούν οι προοπτικές ενσωμάτωσης μειώθηκαν ακόμη περισσότερο λόγω της παρατεταμένης οικονομικής ύφεσης. Δυστυχώς, οι μετανάστες συγκαταλέγονται ανάμεσα σε αυτούς που πλήττονται περισσότερο από την κοινωνική και οικονομική αναταραχή, ενώ η συνεχής αβεβαιότητα τροφοδοτεί ξενοφοβικές αντιδράσεις (Ellinas 2013, Swarts and Karakatsanis 2013). Αυτή η εργασία επικεντρώνεται στη διερεύνηση των δυνατοτήτων οικονομικής ενσωμάτωσης των αλλοδαπών με ιδιαίτερο ενδιαφέρον στην επιχειρηματικότητα.

Μετανάστες και επιχειρηματικότητα είναι δύο όροι που χρήζουν ορισμένων διευκρινίσεων επειδή δεν είναι μονοσήμαντα ορισμένες και συχνά χρησιμοποιούνται με διαφορετικές αποχρώσεις στη σχετική βιβλιογραφία. Στο κείμενο αυτό, οι όροι μετανάστες και αλλοδαποί χρησιμοποιούνται εναλλακτικά, περιγράφοντας όλα εκείνα τα άτομα που κατοικούν στην Ελλάδα και έχουν γεννηθεί από μη Έλληνες γονείς, ανεξαρτήτως του τόπου γέννησής τους και των λόγων που τους οδήγησαν στην Ελλάδα. Ο όρος επιχειρηματικότητα, από την άλλη πλευρά, περιγράφει στο παρόν κείμενο την ικανότητα και την προθυμία έναρξης, οργάνωσης και διοίκησης μιας επιχειρηματικής προσπάθειας (συμπεριλαμβανομένων όλων των κινδύνων που αυτή η πρωτοβουλία εμπεριέχει από τη φύση της), με στόχο το κέρδος. Στην Απογραφή Πληθυσμού, η έννοια "εργοδότης" αφορά σε άτομα που διοικούν δικές τους επιχειρήσεις και απασχολούν τουλάχιστον έναν υπάλληλο σε μόνιμη βάση. Η έννοια "επιχειρηματίας" περιγράφει κάθε πρόσωπο που ξεκινά ή λειτουργεί δική του επιχείρηση ανεξάρτητα από τον τομέα δραστηριότητας, τη διάρκεια της δραστηριότητας ή τον αριθμό των απασχολούμενων.

Σε αρκετές περιπτώσεις, η επιχειρηματική δραστηριοποίηση αποτελεί για τους αλλοδαπούς ένα μέσο οικονομικής ενσωμάτωσης, ειδικά όταν η πρόσβαση στην αγορά εργασίας είναι περιορισμένη. Η επιχειρηματικότητα συχνά ανταμείβει ένα ευρύ φάσμα προσωπικών χαρακτηριστικών, όπως η δυνατότητα ανάληψης κινδύνων, η καινοτομία και

το δημιουργικό πνεύμα, οι φιλοδοξίες και τα κίνητρα. Είτε έμφυτα είτε λόγω ανάγκης, αυτά τα χαρακτηριστικά αναπτύσσονται συχνά μεταξύ των μεταναστών (υποσημείωση).

Γενικά, μεταξύ των ατόμων που παίρνουν την απόφαση να μεταναστεύσουν είναι κοινά κάποια χαρακτηριστικά, όπως η χαμηλή αποστροφή κινδύνου, οι υψηλές φιλοδοξίες και τα ισχυρά εσωτερικά κίνητρα στην αναζήτηση ευκαιριών στους τόπους διαμονής τους (Naudé et al., 2015). Με βάση αυτά τα χαρακτηριστικά, μέσα σε ένα ευνοϊκό θεσμικό πλαίσιο, οι μετανάστες θα μπορούσαν να γίνουν καλοί επιχειρηματίες (Neville et al., 2014; Hart 2009). Προφανώς, ωστόσο, δεν έχουν όλοι οι μετανάστες τη δυνατότητα να εξελιχθούν σε πετυχημένους επιχειρηματίες (Naudé et al., 2015).

Όσοι από αυτούς εμπλέκονται σε επιχειρηματικές δραστηριότητες με αναπτυξιακές προοπτικές, συμβάλλουν στη συσσώρευση πλούτου, στη δημιουργία νέων θέσεων απασχόλησης, στην αύξηση της παραγωγικότητας, τον ανταγωνισμό, στην εξοικείωση με τις νέες τεχνολογίες και ενισχύουν την οικονομία της χώρας-υποδοχής, αναφέρονται στη βιβλιογραφία ως "επιχειρηματίες λόγω ευκαιρίας". Παρόλα αυτά, οι περισσότεροι μετανάστες δεν είναι τίποτα περισσότερο από "επιχειρηματίες λόγω ανάγκης" (Reynolds et al., 2001) για τους οποίους η έναρξη λειτουργίας μιας επιχείρησης αποτελεί τη μοναδική ευκαιρία απασχόλησης, και κατά επέκταση επιβίωσης, σε ένα μη-φιλικό περιβάλλον, με ιδιαίτερα υψηλά ποσοστά ανεργίας και περιορισμένη πρόσβαση σε θέσεις εργασίας εξαρτημένης μορφής.

Στόχος αυτής της μελέτης είναι η διερεύνηση της οικονομικής δραστηριότητας και ειδικότερα της ανάπτυξης επιχειρηματικότητας των αλλοδαπών στην Ελλάδα, με ιδιαίτερη έμφαση στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας και ο εντοπισμός ευκαιριών και εμποδίων στην οικονομική ενσωμάτωσή τους. Το κείμενο διαρθρώνεται ως εξής: το επόμενο κεφάλαιο παρουσιάζει μια σύντομη επισκόπηση της ευρωπαϊκής και διεθνούς εμπειρίας σχετικά με τη συμμετοχή των μεταναστών στην αγορά εργασίας. Κατόπιν περιγράφονται τα δημογραφικά και κοινωνικοοικονομικά χαρακτηριστικά των αλλοδαπών που ζουν στην Ελλάδα και συγκρίνονται με αυτά των Ελλήνων. Στη συνέχεια, η ανάλυση επικεντρώνεται στην επιχειρηματικότητα των αλλοδαπών στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας με στόχο να διερευνηθεί η γεωγραφική και κατά κλάδο κατανομή της επιχειρηματικής δραστηριότητας καθώς και οι διαφοροποιήσεις ανάλογα με την εθνικότητα. Τέλος συνοψίζονται τα κύρια ευρήματα και καταγράφονται τα συμπεράσματα.

2. Η παρουσία μεταναστών στην Ελλάδα

Καθώς οι μεταναστευτικές ροές αυξάνονται, ενισχύονται οι ανησυχίες για την ένταξη των μεταναστών στις χώρες υποδοχής και εντείνονται οι συζητήσεις για τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματα της πολύ-πολιτισμικότητας Σύμφωνα με το Ινστιτούτο

Μεταναστευτικής Πολιτικής "η ενσωμάτωση των μεταναστών αφορά στη διαδικασία οικονομικής κινητικότητας και κοινωνικής ένταξης τόσο για τους ίδιους τους νεοεισερχόμενους όσο και τα παιδιά τους" (REF). Η οικονομική δραστηριότητα και η προσβασιμότητα στην αγορά εργασίας είναι καθοριστικοί παράγοντες όχι μόνο για την οικονομική αλλά για τη συνολική διαδικασία ενσωμάτωσης των αλλοδαπών πληθυσμών. Ωστόσο η εξεύρεση εργασίας, αν και απαραίτητη, δεν αποτελεί επαρκή προϋπόθεση για την επίτευξη των υπόλοιπων διαστάσεων της ενσωμάτωσης. Οι μετανάστες συχνά παγιδεύονται σε κακά αμειβόμενες, χαμηλής εξειδίκευσης δουλειές που ουσιαστικά δεν επιτρέπουν ούτε ουσιαστική ένταξη ούτε κοινωνική κινητικότητα. Οι περιορισμένες γνώσεις της γλώσσας της χώρας υποδοχής, το χαμηλό μορφωτικό επίπεδο, η ασυμβατότητα μεταξύ ατομικών προσόντων και απαιτήσεων της τοπικής αγοράς εργασίας, είναι μερικοί από τους βασικούς παράγοντες που συμβάλλουν στην περιθωριοποίηση των μεταναστών εμποδίζοντάς τους να εισέλθουν στην αγορά εργασίας και να επιτύχουν επαγγελματικά (Constant et al. 2008).

Οι μετανάστες δεν είναι ένας ομοιογενής πληθυσμός. Δεν έχουν κοινά δημογραφικά και κοινωνικά χαρακτηριστικά, δεν έχουν παρόμοιες ανάγκες ούτε προοπτικές. Δημογραφικά χαρακτηριστικά, όπως η ηλικία, το φύλο και η εθνικότητα, καθώς και κοινωνικά χαρακτηριστικά όπως το μορφωτικό επίπεδο ή οι θρησκευτικοί και πολιτιστικοί δεσμοί με τη χώρα υποδοχής, σχετίζονται σε μεγάλο βαθμό με τις πιθανότητες να γίνουν αυτόνομοι, να γεφυρώσουν εθνικά και πολιτισμικά κενά και να βρουν το ζωτικό χώρο τους στον νέο τόπο εγκατάστασης.

Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι όσο πιο μικρή είναι η ηλικία εισόδου στην νέα χώρα τόσο μεγαλύτερες είναι οι πιθανότητες επιτυχούς ένταξης στην αγορά εργασίας (Åslund et al., 2009; Kerr and Kerr, 2016). Επιπλέον, στις περισσότερες χώρες υποδοχής, η διείσδυση στην αγορά εργασίας συχνά καθορίζεται από το φύλο. Οι γυναίκες φαίνεται να μειονεκτούν σε σχέση με τους άνδρες, αφού καταγράφουν χαμηλότερη απασχολησιμότητα και υψηλότερα ποσοστά ανεργίας σε σύγκριση είτε με τις ντόπιες συνομήλικές τους είτε με τους ομοεθνείς τους άνδρες (Eurostat 2011). Αυτό ισχύει ιδιαίτερα για εκείνες που φθάνουν ως μέλη οικογενειών. Επιπλέον, οι γυναίκες συνήθως δεν βρίσκονται εκτός στόχευσης των μέτρων πολιτικής για ένταξη στην αγορά εργασίας (ΟΟΣΑ, 2012).

Ομοίως, ο βαθμός ένταξης και κοινωνικής κινητικότητας διαφοροποιείται με την εθνικότητα, κυρίως λόγω πολιτισμικών ιδιαιτεροτήτων (Zhou, 1997; Borjas, 2015). Η παρουσία εθνικών κοινοτήτων αποτελεί συχνά εμπόδιο στην αποτελεσματική ένταξη επειδή αν και προσφέρουν ισχυρούς δεσμούς αλληλεγγύης, δημιουργούν εθνικούς θύλακες αφήνοντας ελάχιστα περιθώρια γεφύρωσης των διαφορετικών πολιτιστικών και κοινωνικών προτύπων (Lester και Nguyen, 2013). Η δικτύωση και οι μειονοτικές κοινότητες μπορεί να διευκολύνουν την επιβίωση, αλλά δεν εγγυώνται την πραγματική

ενσωμάτωση στον κοινωνικο-οικονομικό ιστό. Σε ορισμένες περιπτώσεις η εθνικότητα μπορεί να προδικάσει κάποιες δεξιότητες. Αυτό μπορεί να αυξήσει τις ευκαιρίες εύρεσης δουλειάς σε συγκεκριμένη ειδικότητα, αλλά μπορεί ταυτόχρονα να αποθαρρύνει την ανάπτυξη νέων δεξιοτήτων (Hendricks, 2002).

Ενδιαφέροντα ευρήματα προκύπτουν από την ολοένα αυξανόμενη βιβλιογραφία για την επιχειρηματικότητα των μεταναστών. Σε κάποιες αναπτυγμένες χώρες, συμπεριλαμβανομένων των ΗΠΑ, Καναδά, Ηνωμένου Βασιλείου και Αυστραλίας, τα ποσοστά μεταναστών-εργοδοτών είναι υψηλότερα από των ημεδαπών (Fairlie 2012). Πρόσφατες μελέτες συνδέουν την πολυπολιτισμικότητα με θετικά οικονομικά αποτελέσματα. Εστιάζοντας στις ΗΠΑ, οι μετανάστες αντιπροσωπεύουν το ένα τέταρτο των Αμερικανών επιχειρηματιών και το μερίδιο αυτό αυξάνεται συνεχώς. Οι μελέτες δείχνουν ότι οι εξειδικευμένοι μετανάστες τείνουν να ξεκινούν επιχειρήσεις με μεγαλύτερη συχνότητα από ό, τι οι εξειδικευμένοι ημεδαποί πολίτες (Hunt 2011). Ωστόσο, η συμβολή τους στη γενική οικονομία είναι πιο πολύπλοκη υπόθεση από την απλή σύγκριση ποσοστών. Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών παρουσιάζει εντονότερες διακυμάνσεις, τόσο στα ποσοστά αποτυχίας, όσο και στην αύξηση των θέσεων εργασίας. Οι Kerr και Kerr (2016) παρατήρησαν ότι οι επιχειρήσεις που ιδρύουν οι μετανάστες απασχολούν κατά μέσο όρο 4.4 εργαζομένους έναντι 7.0 απασχολούμενων σε επιχειρήσεις που ιδρύουν οι ημεδαποί και 16.9 απασχολούμενων εάν η ομάδα των επιχειρηματιών είναι μεικτή. Εκτίμησαν επίσης, ότι οι επιχειρήσεις των μεταναστών στις ΗΠΑ έχουν λίγες πιθανότητες να επιβιώσουν σε ορίζοντα τριετίας. Όταν όμως το επιτύχουν, επιδεικνύουν μεγαλύτερη αύξηση των θέσεων απασχόλησης. Η εμπειρία των ΗΠΑ και του Καναδά δίνει έμφαση στην ανομοιογένεια του μεταναστευτικού πληθυσμού με την επιτυχία στην επιχειρηματικότητα να οφείλεται σε μεγάλο βαθμό σε ατομικά χαρακτηριστικά. Το κοινωνικό και ανθρώπινο κεφάλαιο ποικίλλουν από εθνικότητα σε εθνικότητα και έχουν καθοριστικό ρόλο στις προοπτικές επιτυχίας.

Σε αυτή την πλευρά του Ατλαντικού, η επιχειρηματικότητα των μεταναστών είναι ένα θέμα που εντάχθηκε σχετικά πρόσφατα στην ατζέντα της ΕΕ. Παραδοσιακά, το μεταναστευτικό δυναμικό στην Ευρώπη διαμορφώνονταν από εργαζόμενους εξαρτώμενης εργασίας σε εμπορικές επιχειρήσεις και εργοστάσια (Hermes and Leicht, 2010). Σε αντίθεση με την εμπειρία των ΗΠΑ, όπου η επιχειρηματικότητα των μεταναστών διαχέεται σε διάφορους τομείς της οικονομίας, οι μετανάστες στην Ευρώπη συνήθως δημιουργούσαν παραδοσιακές και συχνά χαμηλού επιπέδου επιχειρήσεις. Από τα τέλη της δεκαετίας του 2000, με την σταδιακή αύξηση της οικονομικής αβεβαιότητας, τα δεδομένα της απασχόλησης έχουν αλλάξει. Η άνοδος των ποσοστών ανεργίας, η μείωση των μισθών και η μείωση των ευκαιριών απασχόλησης έχουν διαμορφώσει ένα καινούργιο περιβάλλον, καθώς η εξαρτημένη εργασία καθίσταται λιγότερο σταθερή και ελκυστική. Στο μεταξύ, καθώς η παγκοσμιοποίηση και οι νέες τεχνολογίες έχουν δημιουργήσει έναν

κόσμο πιο συνδεδεμένο από ποτέ, νέες ευκαιρίες και δυνατότητες αναδύονται. Η συμβολή της επιχειρηματικής δραστηριότητας των αλλοδαπών στην Ευρώπη αυξάνεται κατά την τελευταία δεκαετία, η επίδρασή της θα πρέπει να συμπεριληφθεί στις πολιτικές ενσωμάτωσης των μεταναστών, που είναι ένας σχετικά νέος τομέας πολιτικής για την Ευρώπη. Αν και η ευρωπαϊκή στρατηγική για την απασχόληση εξακολουθεί να επικεντρώνεται στην ενσωμάτωση μέσω της μισθωτής απασχόλησης, η συμβολή των αλλοδαπών ως εργοδοτών στη δημιουργία θέσεων εργασίας και στην οικονομική πρόοδο δεν υποβαθμίζεται πλέον (European Commission, 2016). Σε τοπικό επίπεδο, οι φορείς επιδιώκουν να προσελκύσουν μεταναστευτική επιχειρηματικότητα σε ταχέως αναπτυσσόμενους ή και φθίνοντες τομείς μέσω εφαρμογής συγκεκριμένων προγραμμάτων. Η ενίσχυση της επιχειρηματικότητας των αλλοδαπών θεωρείται αναγκαία για την κοινωνική κινητικότητα, την αντιμετώπιση της παράνομης απασχόλησης και την αποφυγή της φτώχειας.

3. Δεδομένα και Μεθοδολογία της Ανάλυσης

Στατιστικά στοιχεία σχετικά με την επιχειρηματικότητα των αλλοδαπών στην Ελλάδα δεν είναι εύκολο να συγκεντρωθούν. Η Απογραφή Πληθυσμού είναι η μοναδική επίσημη πηγή πληροφοριών για τους τύπους απασχόλησης των αλλοδαπών, το επάγγελμά τους και τον τομέα δραστηριότητάς τους. Τα στοιχεία, κατανεμημένα ανά φύλο και εθνικότητα, προσφέρουν μια βάση για ανάλυση, αν και σπάνια ο πληθυσμός των αλλοδαπών μπορεί να καταγραφεί με ακρίβεια.

Η δεύτερη πηγή δεδομένων που χρησιμοποιήθηκε εδώ, προήλθε από το Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών με στοιχεία που ελήφθησαν κατόπιν σχετικού αιτήματος. Τα στοιχεία αυτά περιλαμβάνουν τις εγγραφές στα μητρώα των νέων επιχειρήσεων που ιδρύθηκαν από μετανάστες στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας κατά την περίοδο Ιανουάριος 2000 - Σεπτέμβριος 2016. Παρόλο που πρόκειται για μια πλούσια σε πληροφορίες βάση δεδομένων, τα στοιχεία ως προς την επιχειρηματικότητα του αλλοδαπού πληθυσμού δεν έχουν μέχρι στιγμής αξιοποιηθεί ερευνητικά. Το εγχείρημα αυτό αποτελεί τη βασική συνεισφορά και προστιθέμενη αξία της παρούσας έρευνας. Κατά την ανάλυση των δεδομένων επισημάνθηκαν σημαντικές διαφορές ανάλογα με την εθνικότητα ως προς τα ποσοστά επιχειρηματικότητας τους τομείς δραστηριοποίησης, και τη χωροθέτηση των επιχειρήσεων. Για την επεξεργασία των δεδομένων εφαρμόστηκαν τεχνικές περιγραφικής στατιστικής, δημιουργήθηκαν πίνακες συνάφειας και εφαρμόστηκε η μέθοδος της ανάλυσης κατά συστάδες για τον εντοπισμό πιθανών προτύπων επιχειρηματικότητας συνδεδεμένων με συγκεκριμένες γεωγραφικές περιοχές και τομείς δραστηριότητας.

4. Τα χαρακτηριστικά των αλλοδαπών εργαζομένων στην Ελλάδα

Μόλις πριν από τρεις δεκαετίες, οι μεταναστευτικές ροές αντιστράφηκαν και η Ελλάδα μετατράπηκε από έναν παραδοσιακό «εξαγωγέα εργατικού δυναμικού» σε χώρα υποδοχής οικονομικών μεταναστών. Οι εισροές αυξάνονταν σταθερά, χωρίς να επηρεάζονται σημαντικά από τη σοβαρή και μακροχρόνια οικονομική ύφεση. Τις τελευταίες δεκαετίες, η μετανάστευση έχει κάνει τους Έλληνες να ζουν πολύ διαφορετικά. Στο μεταξύ, η ίδια η μετανάστευση έχει διαφοροποιηθεί. Στο διάστημα που μεσολάβησε μεταξύ των δύο απογραφών (2001 και 2011) ο πληθυσμός των μεταναστών υπέστη σημαντικές δημογραφικές αλλαγές, όπως η γήρανση, η γυναικεία εργασία και οι μεταβολές στην εθνική του σύσταση. Επίσημα, το 2011, ο αριθμός των μεταναστών στην Ελλάδα ανέρχεται περίπου στο 1 εκατομμύριο άνθρωποι (περίπου 9% του συνολικού πληθυσμού) που προέρχονται από περισσότερες από 195 διαφορετικές χώρες (Απογραφή Πληθυσμού 2011). Περίπου οκτώ στους δέκα είναι Ευρωπαίοι, οι μισοί από τους οποίους προέρχονται από τη γειτονική Αλβανία. Το μερίδιο των μεταναστών που προέρχονται από την ΕΕ δείχνει να έχει υπερ-τριπλασιαστεί (από 6,1% σε 21,8%) ως συνέπεια των δύο διαδοχικών διευρύνσεων της ΕΕ κατά την περίοδο αυτή, οι οποίες αφορούν χώρες γειτονικές ή πλησίον της Ελλάδας (Βουλγαρία, Ρουμανία). Τα μερίδια των Ασιατών και των Αφρικανών αυξήθηκαν ελαφρώς εις βάρος των μεριδίων των Αμερικανών. Συσσωρευτικά, οι δέκα πρώτες χώρες προέλευσης αποτελούν πάνω από το 75% του συνόλου των αλλοδαπών που ζουν στην Ελλάδα.

Σύμφωνα με τη διεθνή εμπειρία, τα δημογραφικά χαρακτηριστικά καθορίζουν τις ανάγκες, διαμορφώνουν τις προοπτικές και τη δυναμική τόσο σε οικονομικό όσο και κοινωνικό επίπεδο. Ο αλλοδαπός πληθυσμός που ζει στην Ελλάδα γερνά ταχύτατα κατά την δεκαετία 2001-2011 και σήμερα παρουσιάζει μια περισσότερο από το αναμενόμενο γηρασμένη ηλικιακή δομή. Το ήμισυ των αλλοδαπών είναι άνω των 33 ετών (έναντι μέσης ηλικίας 28,8 δέκα χρόνια νωρίτερα (Rovolis & Tragaki, 2006), περίπου το 80% είναι σε ηλικία εργασίας (σε σύγκριση με το 66% των ημεδαπών), το 17% είναι κάτω των 15 ετών και μόνο το 3% είναι άνω των 65 ετών (Πίνακας 1).

Σε αντιστοιχία με τις άλλες χώρες της Νότιας Ευρώπης, στην Ελλάδα η γυναικεία παρουσία μεταξύ των μεταναστών ήταν υψηλότερη από ότι παραδοσιακά αναμενόταν, ιδιαίτερα σε συγκεκριμένες εθνικότητες (Tragaki and Rovolis, 2014; Rovolis and Tragaki, 2006; 2008). Πάντως, η αμφισβήτηση της κυριαρχίας των ανδρών μεταξύ των αλλοδαπών είναι εξαιρετικά πρόσφατη. Ο αριθμός των γυναικών στο σύνολο του αλλοδαπού πληθυσμού σχετίζεται άμεσα με τη χώρα προέλευσης (Πίνακας 1). Η σχετική βιβλιογραφία επαληθεύει την ύπαρξη εντυπωσιακών διαφορών στις σχέσεις φύλου μεταξύ διαφορετικών χωρών καταγωγής (Tragaki and Rovolis, 2008).

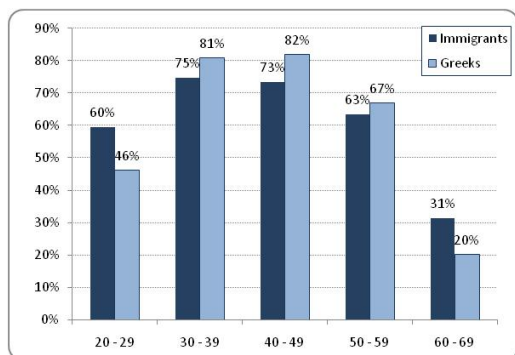
Πίνακας 1. Δημογραφικές ιδιαιτερότητες επιλεγμένων χωρών προέλευσης (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. Απογραφή Πληθυσμού 2011 και ίδιοι υπολογισμοί)

	Ποσοστό (επί του συνόλου των αλλοδαπών)	Λόγος φύλων	Ηλικιακή Διάμεσος	<15 ετών (%)	25-35 (%)	65+ (%)
Σύνολο Αλλοδαπών		104.9	33	17	24	3
Αλβανία	52.7%	113.4	30.3	21	23	2
Βουλγαρία-Ρουμανία- Πολωνία	15.0%	67.6	34.6	13	24	2
Γεωργία-Ουκρανία- Ρωσία	6.4%	36.7	39.7	7	21	4
Πακιστάν-Ινδία- Μπαγκλαντές	6.2%	1145.3	31.5	5	41	1
Φιλιππίνες	1.1%	510.5	40.3	12	20	1
Αφγανιστάν	0.8%	43.7	28.3	17	32	1

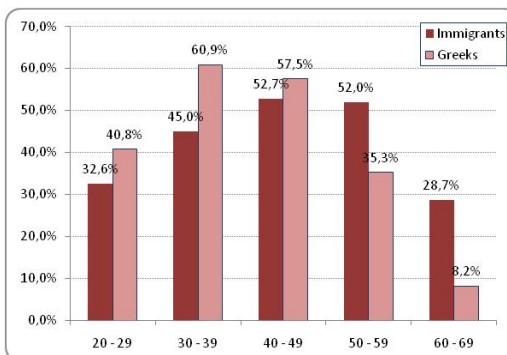
Σημείωση: Ο λόγος των φύλων αναφέρεται στον αριθμό των ανδρών που αντιστοιχεί σε 100 γυναίκες

Εικόνα 1. Σύγκριση των ποσοστών απασχόλησης Ελλήνων και αλλοδαπών ανά ηλικιακή ομάδα (Πηγή: Απογραφή Πληθυσμού 2011 και ίδιοι υπολογισμοί)

α. Άνδρες

β. Γυναίκες

Το 2011, το 57% των αλλοδαπών ηλικίας 20-69 ετών ήταν απασχολούμενοι,

ποσοστό κατά τέσσερις ποσοστιαίες μονάδες υψηλότερο από αυτό των Ελλήνων. Η διαφορά αυτή οφείλεται στον μακρύτερο εργάσιμο βίο των αλλοδαπών (ΕΛ.ΣΤΑΤ. 2011). Οι άνδρες μετανάστες παρουσιάζουν σημαντικά υψηλότερα ποσοστά απασχόλησης στις χαμηλότερες και ανώτερες ηλικιακές κατηγορίες, αλλά χαμηλότερα στις ενδιάμεσες ηλικίες. Όσον αφορά τα ποσοστά απασχόλησης των γυναικών, αυτά είναι χαμηλότερα από αυτά των ντόπιων στις νεαρές και μεσαίες ηλικίες, αλλά σημαντικά υψηλότερα στις ηλικίες άνω των 50 ετών (Σχήματα 1α και 1β). Όπως και στις περισσότερες χώρες του ΟΟΣΑ, τα ποσοστά ανεργίας είναι υψηλότερα μεταξύ των αλλοδαπών σε σχέση με των Ελλήνων είτε πρόκειται για άνδρες είτε για γυναίκες (OECD 2015).

5. Η επιχειρηματική δραστηριότητα των αλλοδαπών στην Ελλάδα

Συνήθως, το ποσοστό επιχειρηματικότητας των μεταναστών τείνει να είναι υψηλότερο από αυτό των ντόπιων. Στην Ελλάδα όμως, δεν παρατηρείται αυτό το φαινόμενο (Cholezas and Tsakloglou, 2008). Επιπλέον, η χώρα αναφέρεται επανειλημμένα ως η μεγάλη εξαίρεση του κανόνα, καταγράφοντας τη μεγαλύτερη διαφορά στην αυτοαπασχόληση των ντόπιων (24,4%) έναντι των αλλοδαπών 6,5% (Marchand και Siegel, 2014).

Προηγούμενες μελέτες είχαν ήδη παρατηρήσει αυτή την ιδιαιτερότητα και προσπάθησαν να την εξηγήσουν. Με βάση την Απογραφή Πληθυσμού 2001 καθώς και από στατιστικά στοιχεία για το εργατικό δυναμικό που αναφέρονται στην αρχή του νέου αιώνα, η Cavounidis (2006: 645) αναφέρει ότι "οι μετανάστες-υπάλληλοι είναι δυσανάλογα πολλοί [...] σε αντίθεση με τον κανόνα που παρατηρείται σε πολλές χώρες υποδοχής όπου η επιχειρηματικότητα των μειονοτήτων είναι ευρέως διαδεδομένη". Υπογραμμίζει ότι «η παρουσία των μεταναστών δείχνει να έχει διευκολύνει τη μεταφορά οικιακών εργασιών και τη φροντίδα εξαρτημένων ατόμων από τα μέλη των οικογενειών σε μετανάστες, έναντι αμοιβής" (Cavounidis, 2006: 647).

Οι Labrianidis and Hatziprokopiou (2010) παρατηρούν την αυξανόμενη σημασία της επιχειρηματικότητας των μεταναστών στις αστικές περιοχές. Η μελέτη τους επικεντρώνεται στην Θεσσαλονίκη, και τα αποτελέσματά τους δείχνουν ότι στη συντριπτική τους πλειονότητα οι μετανάστες επιχειρούν λόγω ανάγκης, απασχολούμενοι είτε σε περιθωριακές δραστηριότητες είτε σε υπηρεσίες που απευθύνονται στους ομοεθνείς τους. Μια άλλη έρευνα (Scandalis and Ghazzawi, 2014), η οποία διεξήχθη μερικά χρόνια αργότερα, προσπάθησε να εντοπίσει τα κύρια κίνητρα πίσω από την επιχειρηματικότητα των αλλοδαπών στην Αθήνα κατά τα έτη που προηγήθηκαν της πρόσφατης χρηματοπιστωτικής κρίσης. Οι ερευνητές πήραν συνεντεύξεις από 164 μετανάστες που ξεκίνησαν τις δικές τους επιχειρήσεις στην Ελλάδα και διαπίστωσαν ότι, υπό ορισμένες συνθήκες, η επιχειρηματικότητα είναι μια εμπειρία που ενδυναμώνει και

συσπειρώνει τους αλλοδαπούς. Διαπιστώθηκε ότι κινητήρια δύναμη της επιτυχίας είναι η αυτό-παρακίνηση με δεύτερο κατά σειρά σημαντικότερο παράγοντα τις επιρροές που δέχονται από τους άλλους μετανάστες. Τα ιδιαίτερα ατομικά χαρακτηριστικά του καθενός και οι συνθήκες που επικρατούν στην αγορά βρίσκονται μόλις στην τρίτη και τέταρτη θέση αντίστοιχα.

Η τελευταία απογραφή του πληθυσμού επιβεβαιώνει ότι τα χαρακτηριστικά της απασχόλησης των αλλοδαπών δεν έχουν αλλάξει πολύ. Στην Ελλάδα, περισσότεροι από 8 στους 10 αλλοδαπούς είναι εργαζόμενοι εξαρτημένης εργασίας. Το 11,2% είναι αυτοαπασχολούμενοι και μόνο το 2% είναι εργοδότες. Τα ποσοστά αυτά είναι σημαντικά χαμηλότερα από τα αντίστοιχα των Ελλήνων, με την διαφορά αυτή να είναι η μεγαλύτερη από όλες τις χώρες του ΟΟΣΑ (ΟΟΣΑ, 2013). Αναμφισβήτητα, η επιχειρηματική δραστηριότητα καθορίζεται από τη ζήτηση και την προσφορά. Το κατά πόσο, όμως, το επιχειρηματικό κλίμα και το θεσμικό καθεστώς που επικρατεί σε κάθε επηρεάζει τη διαφορά στην επιχειρηματικότητα μεταξύ αλλοδαπών και αυτόχθονων πληθυσμών έχει ελάχιστα μελετηθεί και συζητηθεί σε Ευρωπαϊκό επίπεδο. (Hermes και Leicht 2010). Το γεγονός ότι η επιχειρηματικότητα των αλλοδαπών στην Ελλάδα είναι σημαντικά χαμηλότερη από εκείνη των Ελλήνων, σε συνδυασμό με το ότι αυτή επικεντρώνεται σε πολύ συγκεκριμένους τομείς δραστηριότητας, αποτυπώνει την αδυναμία αξιοποίησης του αλλοδαπού δυναμικού. Πιθανότατα ένας αριθμός μεταναστών να μην διαθέτει τις απαιτούμενες επαγγελματικές και γλωσσικές δεξιότητες για να ξεκινήσει μια επιχείρηση. Είναι όμως εξίσου πιθανό ότι ακόμη κι εκείνοι που έχουν μια επιχειρηματική ιδέα αντιμετωπίζουν πραγματικά μεγάλα εμπόδια για την υλοποίησή της.

Πίνακας 2. Οι διαφορετικοί τύποι απασχόλησης των αλλοδαπών, 2011 (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. 2011 Στοιχεία απογραφής πληθυσμού και ίδιοι υπολογισμοί)

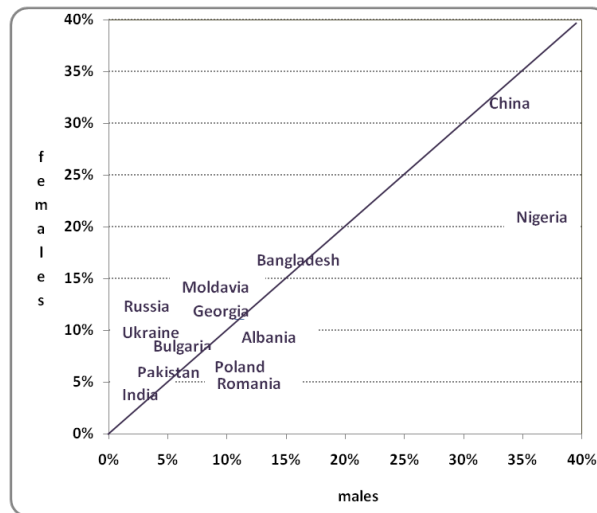
	Σύνολο	Άνδρες	Γυναίκες
<i>Εργοδότες</i>	2.1%	2.3%	1.8%
<i>Αυτοαπασχολούμενοι</i>	11.2%	10.8%	11.8%
<i>Μισθωτοί</i>	85.1%	85.6%	84.3%
<i>Βοηθοί σε οικογενειακές επιχειρήσεις</i>	0.6%	0.3%	1.1%
<i>Λοιποί</i>	1,1%	1.0%	1.1%

Σε σύγκριση με τους άνδρες, οι γυναίκες παρουσιάζουν κάπως υψηλότερα ποσοστά αυτό-απασχόλησης, αν και πρόκειται για δουλειές χαμηλού κύρους, κυρίως οικιακές εργασίες, κομμωτήρια κ.λπ. Οι γυναίκες είναι πιθανότερο να εργαστούν βοηθώντας στην οικογενειακή επιχείρηση, αλλά είναι λιγότερο πιθανό να ξεκινήσουν

δική τους επιχείρηση. Οι μεγαλύτερες αποκλίσεις μεταξύ των φύλων σε ότι αφορά στα ποσοστά αυτό-απασχόλησης εμφανίζονται στους πληθυσμούς που προέρχονται από χώρες της Ανατολικής Ευρώπης (Ουκρανία, Ρωσία, Μολδαβία και Γεωργία). Οι γυναίκες από την Κίνα και τη Νιγηρία καταγράφουν τα υψηλότερα ποσοστά αυτοαπασχόλησης, 32% και 21% αντίστοιχα (Σχήμα 2).

Οι αλλοδαποί-εργοδότες δεν υπερβαίνουν το 2% (Πίνακας 2). Οι άνδρες είναι πιθανότερο να είναι εργοδότες παρά οι γυναίκες, (2,3% έναντι 1,8%). Μόνο οι γυναίκες από τη Ρουμανία, τη Μολδαβία, το Μπαγκλαντές και το Πακιστάν εμφανίζουν υψηλότερα ποσοστά ως εργοδότες σε σύγκριση με τους άνδρες τους, αλλά ο αριθμός τους είναι πολύ μικρός για να επηρεάσει τις διαφοροποιήσεις που σχετίζονται με το φύλο και συνεπώς δεν θα διερευνηθούν περαιτέρω. Σε σχετικούς όρους, η μεγαλύτερη επιχειρηματική κοινότητα βρίσκεται μεταξύ των Κινέζων με τους εργοδότες να υπολογίζονται στο 11% του ενεργού πληθυσμού τους. Ακολουθούν οι Πολωνοί και οι Ρώσοι με 3% και 2,5% αντίστοιχα.

Σχήμα 2. Ποσοστά αυτοαπασχόλησης Ανδρών/Γυναικών για επιλεγμένες εθνότητες (Πηγή: ΕΛ.ΣΤΑΤ. 2011 Στοιχεία Απογραφής Πληθυσμού και ίδιοι υπολογισμοί)

Η εμβάθυνση της ανάλυσης της επιχειρηματικής δραστηριότητας των αλλοδαπών βασίστηκε στα στοιχεία του Επαγγελματικού Επιμελητηρίου Αθηνών, που χορηγήθηκαν κατόπιν σχετικού αιτήματος. Τα στοιχεία αναφέρονται σε επιχειρήσεις που ιδρύθηκαν από αλλοδαπούς στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας από τον Ιανουάριο 2000 έως τον Σεπτέμβριο 2016 και δίνουν κάποιες πρώτες απαντήσεις σε ερωτήσεις όπως: «Ποιοι είναι

οι κύριοι τομείς επιχειρηματικής δραστηριότητας των μεταναστών;» ή «Πώς διαφοροποιείται η επιχειρηματικότητα ως προς την εθνικότητα;»

Από τον Ιανουάριο 2000 έως τον Σεπτέμβριο 2016, το Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών είχε καταχωρήσει 14.724 ιδρύσεις επιχειρήσεων από μετανάστες στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Οι περισσότερες από αυτές ανήκουν σε Αλβανούς, οι οποίοι αποτελούν αφενός την πιο πολυάριθμη εθνικότητα και επιπλέον μια από τις πρώτες που εισήλθαν στη χώρα (Πίνακας 3). Ωστόσο η συμμετοχή τους στο σύνολο των αλλοδαπών επιχειρηματιών (42,6%) είναι χαμηλότερη από τη συμμετοχή τους στο εργατικό δυναμικό (49%), καθώς και από τη συμμετοχή τους στο σύνολο του αλλοδαπού πληθυσμού που διαμένει στη συγκεκριμένη περιοχή (58%).

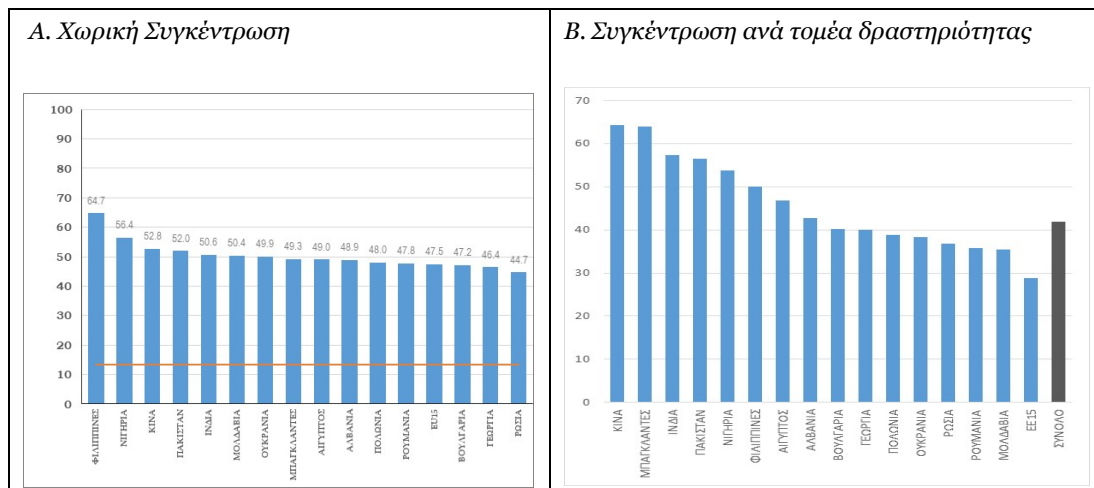
Οι επιχειρήσεις των μεταναστών φαίνεται ότι επικεντρώνονται σε ένα πολύ περιορισμένο εύρος δραστηριοτήτων (Πίνακας 4). Η διεθνής εμπειρία δείχνει ότι η συσπείρωση μικρών αριθμητικά ομάδων ομοεθνών αλλοδαπών και η κοινωνική απομόνωση προωθούν την προσκόλληση σε ένα συγκεκριμένο είδος επιχειρηματικής δραστηριότητας επωφελούμενοι από τη στενή δικτύωση της ομάδας τους (Kerr και Kerr, 2016). Κατά κανόνα, αυτό συμβαίνει στην Ελλάδα.

Πίνακας 3. Νέες επιχειρήσεις μεταναστών την περίοδο 2000-2016 (Πηγή: Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών, τα στοιχεία παραχωρήθηκαν μετά από συγκεκριμένο αίτημα)

<i>Χώρα προέλευσης</i>	<i>Επιχειρηματικές ενάρξεις</i>	
	<i>αριθμός</i>	<i>Ως % τα επί ου συνόλου των επιχ. ενάρξεων</i>
<i>Αλβανία</i>	6271	42,6%
<i>Πακιστάν-Ινδία- Μπαγκλαντές</i>	1133	7,7%
<i>Ουκρανία-Ρωσία-Γεωργία</i>	761	5,2%
<i>Βουλγαρία</i>	740	5,0%
<i>Ρουμανία</i>	705	4,8%
<i>Πολωνία</i>	547	3,7%
<i>Αίγυπτος</i>	430	2,9%
<i>Κίνα</i>	216	1,5%
<i>Μολδαβία</i>	188	1,3%
<i>Νιγηρία</i>	100	0,7%
<i>ΕΕ-28</i>	3849	26,1%
ΣΥΝΟΛΙΚΟΣ ΑΡΙΘΜΟΣ	14724	100%

Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών επικεντρώνεται κατά κύριο λόγο στον τομέα των λιανικών πωλήσεων, ενώ ακολουθούν οι δραστηριότητες που σχετίζονται με την εστίαση. Αυτοί οι δύο τομείς συγκεντρώνουν το ήμισυ όλων των επιχειρηματικών πρωτοβουλιών που πραγματοποιήθηκαν τα τελευταία 16 χρόνια στην ευρύτερη περιοχή της Αθήνας. Οικοδομικές δραστηριότητες και συγκεκριμένα εξειδικευμένες κατασκευαστικές δραστηριότητες και υπηρεσίες σε κτήρια και εξωτερικούς χώρους συγκεντρώνουν το 15% της συνολικής επιχειρηματικότητας αλλοδαπών (Πίνακας 4). Είναι φανερό ότι οι επιχειρηματικές πρωτοβουλίες επικεντρώνονται σε δραστηριότητες χαμηλής εξειδίκευσης.

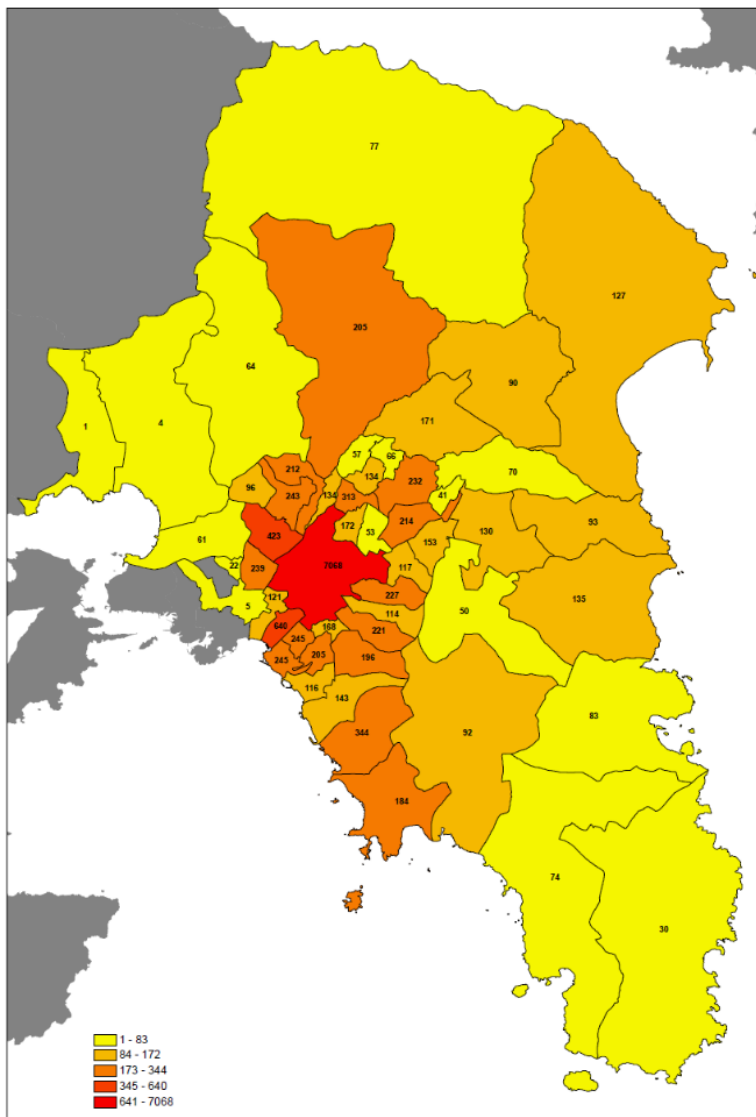
Σχήμα 3. Συγκέντρωση Επιχειρηματικότητας Αλλοδαπών στην Αττική, για επιλεγμένες εθνικότητες- Δείκτης Gini-Hirschman. (Πηγή: Επαγγελματικό Επιμελητήριο Αθηνών, 2000-2016.)

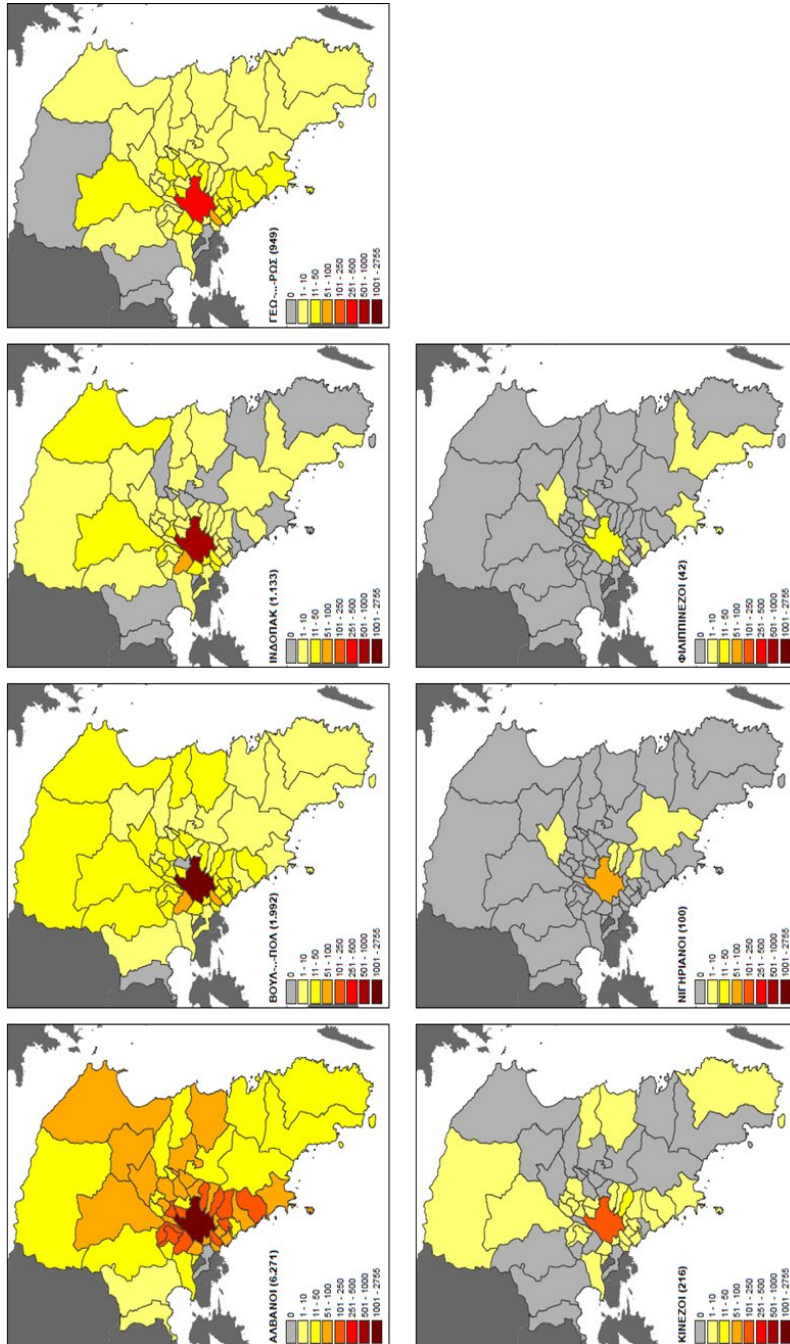
Από τα στοιχεία προκύπτει ότι κάποιες εθνικότητες επικεντρώνονται σε συγκεκριμένους επιχειρηματικούς τομείς, υποδηλώνοντας είτε κάποιο ανταγωνιστικό πλεονέκτημα είτε την επίδραση της μίμησης μεταξύ των εθνικών κοινοτήτων. Μερικά παραδείγματα: Οι Πολωνοί και οι Ρουμάνοι επικεντρώθηκαν σε διάφορες οικοδομικές δραστηριότητες. Οι Ασιάτες (Κινέζοι, Πακιστανοί, Ινδοί και Μπαγκλαντές) ασχολούνται κυρίως στο λιανικό εμπόριο. Οι Ρώσοι και οι Μολδαβοί δραστηριοποιούνται περισσότερο στις υπηρεσίες εστίασης και φαγητού. Εκτός από τον υψηλό βαθμό συγκέντρωσης των επιχειρήσεων που ανήκουν σε αλλοδαπούς σε περιοχές κοντά στο κέντρο της Αθήνας (Χάρτης 1), υπάρχει και έντονος γεωγραφικός καταμερισμός κάθε εθνικότητας ο οποίος παρουσιάζεται στο Χάρτη 2: Αλβανικές και Βουλγαρικές επιχειρήσεις διασκορπίζονται

χωρικά σε όλη την Αττική, επιχειρήσεις Νιγηριανών και Φιλιπινέζων συγκεντρώνονται σε λίγες περιοχές κυρίως στο Νότο. Επιπλέον, Νιγηριανοί, Φιλιπινέζοι, Ινδοί και Πακιστανοί εμφανίζουν υψηλή συγκέντρωση όχι μόνο στο χώρο, αλλά και στον τομέα δραστηριοποίησης (Σχήμα 3Α και 3Β).

Χάρτης 1. Γεωγραφική κατανομή της επιχειρηματικής δραστηριότητας των αλλοδαπών στην Αττική(Πηγή: ίδια επεξεργασία)

Χάρτης 2. Χωρική συγκέντρωση των επιχειρήσεων βάση της εθνικότητας του ιδιοκτήτη.

6. Συμπεράσματα και Προβληματισμοί

Τα ποσοστά των επιχειρηματιών-μεταναστών είναι κατά πολύ χαμηλότερα από εκείνα των Ελλήνων. Το φαινόμενο αυτό ισχύει για μετανάστες όλων των εθνικοτήτων, με εξαίρεση τους Κινέζους, όπου το ποσοστό τους ως εργοδότες είναι ιδιαίτερα υψηλό. Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών στην Ελλάδα σχετίζεται κυρίως με δραστηριότητες οι οποίες περιορίζονται στο "κατώτερο άκρο της οικονομικής δραστηριότητας". Λιανικό εμπόριο, υπηρεσίες τροφίμων και ποτών και κατασκευές, προσελκύουν περισσότερο από το 60% όλων των δραστηριοτήτων τους. Σπανίζουν οι καινοτομίες, οι υψηλές τεχνολογίες και οι επιχειρηματικές πολυπλοκότητες. Οι δυσκαμψίες στην αγορά εργασίας καθώς και η έλλειψη υποστηρικτικών πολιτικών δράσεων ευθύνονται σε μεγάλο βαθμό γι' αυτή την κατάσταση της αποκαλούμενης «κατ' ανάγκην επιχειρηματικότητας».

Η έννοια του μετανάστη επιχειρηματία είναι σχεδόν ξένη στην ελληνική πραγματικότητα. Η επιχειρηματικότητα των μεταναστών ουδέποτε θεωρήθηκε μέρος της μεταναστευτικής πολιτικής ούτε θεωρήθηκε ποτέ ως ένας παράγοντας που θα συμμετείχε ως ένα βαθμό στην προσπάθεια ανάκαμψης από την τρέχουσα οικονομική κρίση. Δεδομένου ότι ο αριθμός των αλλοδαπών που κατοικούν στην Ελλάδα θα συνεχίσει να αυξάνεται και καθώς η γήρανση του ελληνικού πληθυσμού είναι μη αναστρέψιμη, κρίσιμο είναι να αναληφθούν δράσεις και μέτρα ώστε οι διάφορες κοινότητες των μεταναστών να έχουν βιώσιμη συνεισφορά στην πρόοδο ελληνικής οικονομίας. Εκτός από την ενσωμάτωσή τους στην αγορά εργασίας, η ένταξή τους στο χρηματοπιστωτικό σύστημα (αποταμιεύσεις, μικροδάνεια, πληρωμές/εμβάσματα, ασφάλειες) θα μπορούσε να τους μετατρέψει σε ουσιαστικούς παράγοντες σε πολλές οικονομικές δραστηριότητες (π.χ. αγοραπωλησίες ακινήτων), ανταλλαγή τεχνογνωσίας, κ.λπ. Μια επιπλέον πρόκληση/ευκαιρία για την ελληνική κοινωνία και οικονομία που απαιτεί συγκεκριμένες πολιτικές για να μη χαθεί.

Βιβλιογραφία

Ξενόγλωσση

- Åslund, O., Böhlmark, A. and Nordström Skans, O. (2009) "Age at migration and social integration". IZA Discussion Paper, No 4263.
- Borjas, G. (2015) "The slowdown in the economic assimilation of immigrants: Aging and cohort effects revisited again". *Journal of Human Capital*, 9 (4), pp. 483-517.
- Cavounidis, J. (2006) "Labor market impact of immigration". *International Migration Review*, 40 (3), pp. 635-660.

- Cholezas, I. and Tsakoglou, P. (2008) “The economic impact of immigration in Greece: Taking stock of the existing evidence”. IZA Discussion Paper, No 3754.
- Constant, A., Kahanec, M. and Zimmermann, K. (2008) "Attitudes towards immigrants, other integration barriers and their veracity". IZA Discussion Paper, No 3650.
- Ellinas, A. (2013) “The rise of Golden Dawn: The new face of the far right in Greece”. *South European Societies and Politics*, 18 (4), pp. 543-565.
- EL.STAT. (2011) Population Census Data. Available at: www.statistics.gr
- European Commission (2016) Action plan on the integration of third country nationals. COM/2016/0377
- EUROSTAT (2011) “Indicators of immigrant integration: A pilot study”. Methodologies and Working Papers, Eurostat, European Commission.
- Fairlie, R.W. (2012) Immigrant entrepreneurs and small business owners, and their access to financial capital. U.S. Small Business Administration Report.
- Figgou, L., Sapountzis, A., Bozatzis, N., Gardikiotis, A. and Pantazis, P. (2011) “Constructing the stereotype of immigrant’s criminality: Accounts of fear and risk in talk about immigration to Greece”. *Community and Applied Social Psychology*, 21 (2), pp.164-77.
- Hart, D.M. (2009) “High-tech immigrant entrepreneurship in the US: A preliminary report”. In Industry Studies Annual Conference. Chicago, USA, 20 May.
- Hendricks, L. (2002) “How important is human capital for development? Evidence from immigrant earnings”. *The American Economic Review*, 92 (1), pp. 198-219.
- Hermes, K. and Leicht, R. (2010) Scope and characteristics of immigrant entrepreneurship in Europe: A cross-national comparison of European countries. Available at: http://www.gesis.org/fileadmin/upload/institut/wiss_arbeitsbereiche/gml/Vereinstaltungen/5.NK_2007/Papers/Hermes_Leicht.pdf
- Hunt, J. (2011) “Which immigrants are more innovative and entrepreneurial? Distinctions by entry visa”. *Journal of Labor Economics*, 29 (3), pp. 417-457.
- Kerr, S.P. and Kerr, W. (2016) “Immigrant entrepreneurship”. NBER Working Paper, 22385.
- Labrianidis, L. and Hatziprokopiou, P. (2010) “Migrant entrepreneurship in Greece: Diversity of pathways for emerging ethnic business communities in Thessaloniki”. *International Migration & Integration*, 11, pp. 193-217.
- Lazaridis, G and Koumandaraki, M. (2003) “Survival ethnic entrepreneurs in Greece”. *Sociological Research Online*, 8 (2), pp. 38-49.
- Lazaridis, G and Koumandaraki, M. (2007) “Albanian migration to Greece: Patterns and processes of inclusion and exclusion in the labour market”. *European Societies*, 9 (1), pp. 91-111.

- Lyberaki, A. (2008) "The Greek immigration experience revisited". *Journal of Immigrant & Refugee Studies*, 6 (1), pp. 6-33.
- Lester, W.T and Nguyen, M.T. (2013) "The economic integration of immigrants and regional resilience". Available at <http://brr.berkeley.edu/wp-content/uploads/2013/05/Lester-Nguyen-immigrant-integration.pdf>
- Marchand, K. and Siegel, M. (2014) *World migration report 2015: Immigrant entrepreneurship in cities. Background Paper, December 2014.*
- Naudé, W., Siegel, M. and Marchand, K. (2015) "Migration, entrepreneurship and development: A critical review". IZA Discussion Paper Series, No. 9284
- Neville, F., Orse, B. Riding, A. and Jung, O. (2014) "Do young firms owned by immigrants outperform other young firms?" *Journal of Business Venturing*, 29 (1), pp. 55-71.
- OECD (2012) *Jobs for immigrants (Vol. 3): Labour market integration in Austria, Norway and Switzerland.* Paris: OECD.
- OECD (2013) *Entrepreneurship at a glance 2013.* Paris: OECD.
- OECD/European Union (2015) *Indicators of immigrant integration 2015: Settling in.* Paris: OECD.
- Papademetriou, D. and Benton, M. (2016) *Towards a whole-of-society approach to receiving and settling newcomers in Europe.* Vision Europe Summit, MPI.
- Reynolds, P.D., Camp, S.M., Bygrave, W. Autio, E. and Hay, M. (2001) *Global entrepreneurship monitor: 2001 executive report.* London: Babson College/London Business School.
- Rovolis, A. and Tragaki, A. (2006) "Ethnic characteristics and geographical distribution of immigrants in Greece". *European Urban and Regional Studies*, 13 (2), pp. 99-111.
- Skandalis, K. and Ghazzawi, I. (2014) "Immigration and entrepreneurship in Greece: Factors influencing and shaping entrepreneurship establishment by immigrants". *International Journal of Entrepreneurship*, 18, pp. 77-99.
- Swarts, J. and Karakatsanis, N.M. (2013) "Challenges to desecuritizing migration in Greece". *Journal of Balkan and Near Eastern Studies*, 15 (1), pp. 97-120.
- Tragaki, A. and Rovolis, A. (2008) "Immigrant population in a new host-region: Differences and similarities across South European countries". In *European Population Conference.* Barcelona, 9-12 July. Available at: <http://epc2008.princeton.edu/download.aspx?submissionId=80773>
- Tragaki, A. and Rovolis, A. (2014) "Immigrant population in Italy during the first decade of the 21st century: Changing demographics and modified settlement patterns". *European Urban and Regional Studies*, 21 (3), pp. 286-300.
- Tzogopoulos, G.N (2013) "Grim times mean bonanza for Greek's far right as Golden Dawn shines". *Global Times*, March 3. Available at: <http://globaltimes.cn/content/765400.shtml> [Retrieved May 3, 2013].

Zhou, M. (1997) "Growing up American: The challenge confronting immigrant children and children of immigrants". *Annual Review of Sociology*, 23, pp. 63-95.

Αλεξάνδρα Τραγάκη

Τμήμα Γεωγραφίας, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο Ελ. Βενιζέλου 70 Αθήνα 17671

e-mail: atragaki@hua.gr

ΣΥΝΤΑΚΤΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Δημήτρης Καλλιώρας
Παντολέων Σκάγιαννης
Όλγα Χριστοπούλου
Ευάγγελος Ασπρογέρακας
Νικόλαος Γαβανάς

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΠΙΤΡΟΠΗ

Ελένη Ανδρικοπούλου
Πασχάλης Αρβανιτίδης
Παναγιώτης Αρτελάρης
Σοφία Αυγερινού - Κολώνια
Αθηνά Βιτοπούλου
Γιώργος Βλόντζος
Νικόλός Βογιαζίδης
Γεωργία Γεμενετζή
Ηλίας Γεωργαντάς
Αθηνά Γιαννακού
Σπύρος Γκολφινόπουλος
Άσπα Γοσποδίνη
Δημήτρης Γούσιος
Παύλος - Μαρίνος Δελλαδέτσιμας
Αλέξης Δέφνερ
Δέσποινα Διμέλλη
Ασπασία Ευθυμιάδου
Μιχάλης Ζουμπουλάκης
Ελισάβετ Θωΐδου
Γιώργος Κανδύλης
Νικόλαος - Γεώργιος Καραχάλης
Κώστας Καρτάλης
Γρηγόρης Καυκαλάς
Ειρήνη Κλαμπατσέα
Χάρης Κοκκώσης
Παναγιώτης Κοσμόπουλος
Βύρων Κοτζαμάνης
Χρήστος Κουσιδώνης
Αλέξανδρος - Φαίδων Λαγόπουλος

Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Κρήτης
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πολυτεχνείο Κρήτης
Ελληνικός Γεωργικός Οργανισμός «Δήμητρα»
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Εθνικό και Καποδιστριακό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ακαδημία Αθηνών & ΑΠΘ

Κώστας Λαλένης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Λόης Λαμπριανίδης	Πανεπιστήμιο Μακεδονίας
Λίλα Λεοντίδου	Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
Παύλος Λουκάκης	Πάντειο Πανεπιστήμιο
Θωμάς Μαλούτας	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Δημήτρης Μέλισσας	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Αγγελική Μενεγάκη	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Θεόδωρος Μεταξάς	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Μπαγινέτας	Αποκεντρωμένη Διοίκηση Θεσσαλίας - Στερεάς Ελλάδος
Νίκος Μπάτης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Ηλίας Μπεριάτος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Μωραΐτης	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Σπύρος Νιαβής	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μαρί - Νοέλ Ντυκέν	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Δημήτρης Οικονόμου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Απόστολος Παπαγιαννάκης	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Κωνσταντίνος Περάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Γιώργος Πετράκος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μάγδα Πιτσιάβα - Λατινοπούλου	Αριστοτέλειο Πανεπιστήμιο Θεσσαλονίκης
Σεραφείμ Πολύζος	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αντώνης Ροβολής	Πάντειο Πανεπιστήμιο
Νίκος Σαμαράς	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Άρης Σαπουνάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Κώστας Σεργάος	Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο
Παντολέων (Παντελής) Σκάγιαννης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Σοφία Σκορδίλη	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Νίκος Σουλιώτης	Εθνικό Κέντρο Κοινωνικών Ερευνών
Δημήτρης Σταθάκης	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Αναστασία Τασοπούλου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Πάρις Τσάρτας	Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο
Γιώργος Τσιλιμίγκας	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Δημήτρης Τσιώτας	Γεωπονικό Πανεπιστήμιο Αθηνών
Δημήτρης Φουτάκης	Διεθνές Πανεπιστήμιο
Γιώργος Φωτόπουλος	Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου
Μάριος Χαϊνταρλής	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Όλγα Χριστοπούλου	Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας
Μανώλης Χριστοφάκης	Πανεπιστήμιο Αιγαίου
Γιάννης Ψυχάρης	Πάντειο Πανεπιστήμιο

Περιεχόμενα

ΤΕΥΧΟΣ
ISSUE

32

ΕΤΟΣ
YEAR

2021

Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	4
Εισαγωγή	
Βασίλης Παππάς, Δημήτρης Σαρδελιάνος, Δημήτρης Κοτζίνος	6
Γεωγραφία των Κόμβων και Πληθυσμός: ένα εναλλακτικό χωρικό μοντέλο εκτίμησης της πληθυσμιακής κατανομής	
Ευγενία Αναστασίου, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν	29
Ανάδειξη των ελκυστικών περιοχών της υπαίθρου ως προορισμών εγκατάστασης των Ελλήνων μετά το 2000	
Ιφιγένεια Κόκκαλη	59
Μετανάστευση και εθνοπολιτισμική «ποικιλότητα» των ευρωπαϊκών πόλεων: εννοιολογικές και μεθοδολογικές επισημάνσεις	
Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη, Δημήτρης Καρκάνης	83
Η καθημερινή κινητικότητα των απασχολούμενων στην Ελλάδα και οι χωρικές διαφοροποιήσεις της έντασης του φαινομένου	
Αλεξάνδρα Τραγάκη	113
Οικονομική και Επιχειρηματική Δραστηριότητα των Αλλοδαπών στην Ελλάδα: η περίπτωση της Αττικής	
Κώστας Ρόντος, Νικόλαος Ναγόπουλος, Νικόλαος Πανάγος, Μαρία-Ελένη Συρμαλή	133
Μεταναστευτικές και προσφυγικές ροές στην Λέσβο: διερεύνηση της πρόσληψης του φαινομένου από τον τοπικό πληθυσμό	
Κωνσταντίνος Ν. Ζαφείρης	156
Η συγχρονική γονιμότητα στην Ελλάδα κατά τα πρώτα χρόνια του 21ου αιώνα	
Βύρων Κοτζαμάνης, Μαρί-Νοέλ Ντυκέν, Σταματίνα Κακλαμάνη	186
Η εξέλιξη των τύπων διαβίωσης των ηλικιωμένων ηλικίας 80 ετών και άνω στην Ελλάδα, μια πρώτη προσέγγιση	